

NAVOIY ASARLARIDA ODOB MASALALARINING YORITILISHI

Normurodova Shabnam

Qorako'l tuman 20-sonli umumta'lim maktabi

ona tili va adabiyot fani o'qituvchisi

<https://doi.org/10.5281/zenodo.6636074>

Annotatsiya: Mazkur maqolada o'zbek adabiyotining asaschisi hazrat Alisher Navoiy asarlarida odob masalalarining yoritilishi va uning dolzarbligi yuzasidan fikr-mulohazalar yoritilgan.

Kalit so'zlar: Odob, "Xazoyin ul-maoniy", "G'aroyib us-sig'ar" , "Navodir ush-shabob", "Badoe' ul-vasat" va "Favoyid ul-kibar".

Uzoq asrlardan beri, adabiyot – insoniyat tarixida fikriy va qalbiy tushunchalar ifodasi sifatida kishilar shuuridan joy olib kelgan. Ajdodlarimizning e'tiqodiy, ma'naviy va ruhiy qiyofalari badiiy adabiyotda xususan, mumtoz adabiy asarlarda va qo'lyozma manbalarda o'z aksini topgan. Badiiy adabiyotning bosh vazifasi insonni, go'zallikni va haqiqatni kashf etish bo'lib, hattoki, tarixiy voqelik ham badiiyat og'ushida tavsiflanadi. Shu bilan birgalikda, badiiy asarlarda odob masalasi eng dolzarb masalalardandir.

Navoiy badiiy merosining o'rganilish tarixi o'z asridan boshlangan. Butun turkiy diyorlarda, ayniqsa Sharqda, O'rta Osiyoda, Turkiyada Ozarbayjonda, shoirning hayoti va asarlari to'g'risida ma'lumot beruvchi yuzlab tazkiralalar, majmualar, risolalar bor. Yevropa va Rossiyada XIX asrdan boshlab Navoiy merosini o'rganishga kirishildi. Sharqshunos olimlar Navoiyning hayoti va ijodi haqida anchagina asarlar yozganlar. Jadid munaqqidi Vadud Mahmud (1898-1976) "Alisher Navoiy 1925" nomli maqolasi o'zbek adabiyotshunosligi tarixida she'riyat sultoni Alisher Navoiy haqida yozilgan ilk tadqiq va dastlabki tajriba sifatida qadrli. Mazkur maqola o'z davrining o'quvchilari uchun arzigulik yangilik, ilmiy doira uchun esa jiddiy tadqiqot bo'ldi, desak yanglishmaymiz. Chunki bu ish turkiy xalqlar adabiyotining mumtoz shoiri haqidagi qilinajak ishlarning ibtidosi yoki debochasi sifatida keyingi tadqiqotlar uchun poydevor vazifasini bajargan.

Alisher Navoiy devonlarining yaratilish odobi muayyan darajada o'rganilgan. Adibning u yoki 244 bu asarini tadqiq etgan olimlar birinchi galda ana shu masalalarga e'tibor qaratganlar. "Xamsa" uning tarkibidagi dostonlarning yaratilishi tarixi ancha mufassal o'rganilganligini alohida qayd etish lozim. Bunda, albatta, Navoiyning o'zi ham bu xaqda atroflicha ma'lumot bergani, o'ziga qadar yaratilgan dostonlarga, xususan, Nizomiy va Xusrav Dehlaviy asarlariga to'xtalib o'tgani muayyan rol o'ynagan. Shunday bo'lishiga qaramay, bu borada ham aniqlik kiritish lozim bo'lgan masalalar, chalkashliklar yo'q emas. Bunga misol sifatida "Saddi Iskandariy"ga bag'ishlangan tadqiqotlarda Navoiyning

asarning yaratilish tarixiga oid keltirgan ma'lumotlarning yanglish talqin etilganini aytib o'tish mumkin. Tadqiqotchi Ilyos Ismoilov o'zining "Saddi Iskandariy" dostonining qiyosiy tahliliga bag'ishlangan dissertatsiyasida buni qayd etib o'tgani to'g'ri va o'rinli bo'lgan, zero atoqli olim Y.E.Bertels 1948 yili chop etilgan "Roman ob Aleksandre i yego glavnie versii na Vostoke" nomli tadqiqotida Navoiy "Saddi Iskandariy"da Iskandarning shaxsi va nasabi haqidagi mavjud versiyalarni o'rgangani, asarida keltirgani, va ularning asosli yoki asossizligi borasida Jomiy bilan maslahatlashgani va uning fikriga suyanagan holda uchta versiyani ham (ya'ni, Faylaqus ovdan qaytayotib bir buzuvq uyda yangi tug'ilgan bola va uning o'lib yotgan onasini ko'rib qolgani hamda bolani o'z tarbiyasiga olgani xaqidagi birinchi, Iskandar Doroning o'g'li ekani, u Faylaqusning qizidan tug'ilgani xaqidagi ikkinchi va tarixda ikki Iskandar o'tgani xaqidagi uchinchi versiyani) rad etib, to'g'ri to'xtamga kelganini qayd etgan edi.

Chindan ham Navoiyning yuqoridagi versiyalarni bayon etgandan so'ng xulosa sifatida bitgan quyidagi bayti Bertels fikrini tasdiqlaydi: Kim ul Faylaqus o'g'li ermish yaqin, Emas ahli tarix tardidi chin. Shunday qilib, Y.E.Bertels 1948 yildayoq bu masalani to'g'ri va aniq-ravshan yoritib berganiga holda o'zbek adabiyotshunosligida Navoiy rad etgan versiyalardan biri, ya'ni Iskandarning buzuvq uydan topib olingan va Faylaqus tomonidan asrandi farzand sifatida qabul qilingan go'dak ekani Navoiy versiyasi sifatida talqin qilib kelinadi va bu versiya bayon qilingan qism doston syujetining tarkibiy qismi sifatida qaraladi.

O'zbek adabiyoti tarixining ikkinchi jildining "Saddi Iskandariy" dostoniga bag'ishlangan qismida doston mazmuni bayon qilingan va unda yuqoridagi epizod ham o'rin olgan. Holbuki, doston syujetiga mutlaqo aloqasi yo'q bu epizod dostonning yaratilishi tarixiga oiddir. Bunday chalkashliklardan qat'i nazar, yuqorida ta'kidlab o'tilganidek, Navoiy dostonlarining yaratilish tarixi nisbatan yaxshi o'rganilgan va biz ularning yozilgan vaqti, manbalari, syujet ildizlari haqida yetarlicha ma'lumotga egamiz. Lekin shoirning lirik devonlarining yaratilish tarixining o'rganilishi xususida bunday deyish qiyin. Ilk devonni istisno qilganda ularning tuzilgan yillari xaqida tadqiqotlarda berilgan ma'lumotlar har xil, ularning ayrimlari taqriban aytilgan, ya'ni falon-falon yillar oralig'ida yoki falon yildan keyin qabilidagi fikrlardir. Navoiy lirik merosining asosiy qismini o'zida jamlagan "Xazoyin ul-maoniy" majmuasining yaratilish tarixi bilan bog'liq bir qator masalalar o'z yechimini topmagan va biz bu o'rinda ularning ayrimlariga to'xtalib, oydinlik kiritishni lozim topdik.

Tadqiqotlarda "Xazoyin ul-maoniy" ning tuzilgan vaqti 1492–1498 deb ko'rsatiladi. Bu fikr birinchi bo'lib rus sharqshunos olimi S.I.Volin tomonidan bildirilgan. Keyinroq "Xazoyin ul-maoniy" ustida tadqiqotlar olib borgan, uning

tanqidiy matnini tayyorlab, chop etgan Xamid Sulaymon ham bu fikrga qo'shilgan . Mazkur majmua bilan bog'liq bir qator muammolarga e'tibor qaratgan va ularga aniqlik kiritishga urinib, "Xazoyin ul-maoniy" jumboqlari degan umumiy nom ostida bir nechta maqolalar e'lon qilgan A.Abdug'afurovning bu boradagi fikri esa quyidagicha: "Dalillar "G'aroyib us-sig'ar" , "Navodir ush-shabob", "Badoe' ul-vasat" va "Favoyid ul-kibar" devonlari birinchi bor tugal holatda xijriy 897, milodiy 1491-yilda tuzilganini, oradan to'rt yil o'tgach, bu devonlar qaytadan tartib berilib, to'ldirilib, yagona "Xazoyin ul-maoniy" majmuasiga birlashtirilganini ko'rsatadi. Yana to'rt yildan keyin, ya'ni, 1498-yilda Navoiy bu ishga uchinchi bor qaytadi, devonlarni boshdan-oyoq ko'zdan kechirib, yangi she'rlarini kiritadi, mukammallashtiradi xamda butun majmua uchun maxsus debocha yozadi" .

Navoiy devonlarida yana bir e'tiborga molik jihat mavjud. Bu hodisani badiiy usullardan tazmin va tatabbu qilish san'atida shoirning tutgan o'ziga xos uslubi, deb baholasak bo'ladi. Masalan, shoir «Navodir un-nihoya»ga kirgan yetti baytli 575-g'azal matlaidan foydalanib, «Xazoyin ul-maoniy»ga yetti baytli yangi g'azal yozib kiritadi. Buni Navoiyning o'z g'azaliga qilgan tatabbusi deyish lozim. Shoir g'azalning matlaini aynan keltirib, uning vazni va uchta qofiyasini yangi kontekstda saqlab qoladi. G'azallar ishqiy mavzuda bo'lib, mazmunan ham bir-biriga juda yaqindir. Ayni shu usulni u «Navodir un-nihoya»dagi 546- va «Xazoyin ul-maoniy»dagi 433-g'azallarda ham qo'llaydi. Ya'ni, bu g'azallarning matla'lari bir xil bo'lganidek, hajm jihatidan ham ular bir xil, yetti baytlidir.

Foydalanilgan adabiyotlar ro'yxati:

1. Alisher Navoiy. Hayrat ul-abror. -Toshkent: G'afur G'ulom, 2006.
2. Boboyev T. She'r ilmi ta'limi. -Toshkent: Fan, 1996.
3. Berdaq Yusuf. Mumtoz adabiy asarlar lug'ati. -Toshkent: Sharq, 2010.
4. Donishmanlar tuhfası. -Toshkent, 2009.